

"Ð²ÃÍ Î ÃÃÃÃ – ÄËÑÃÄËÃÍ ÑË – ÊÐËÇÃ"
 Ä ÕÃÍ ÐÃÕË×Í ËÕ ÊÍ Í ÕÃÍ Õ²ÕÕ ÕÃ ÐÃÕÐÍ ÑÍ ÄËÕËÃ²
 ÄËÍ ÄÄËÛÍ Î ÃÍ ÄËÍ Í Í Í ²×Í Î ÃÍ ÐÍ ÇÄËÕËÕ

Розкрито теоретико-методологічні засади глобальних фінансових дисбалансів у взаємозв'язку з циклами ділової активності, світовими економічними кризами та рівновагою економічних систем. Наведено теоретичні концепції, що пояснюють принципи досягнення системної і динамічної рівноваги. З використанням законів діалектики доведено причинно-наслідковий детермінізм дисбалансу й економічної рівноваги. На основі еволюційно-історичного методу дослідження розкрито парадоксальну повторюваність сценаріїв розгортання кризових явищ у світовій економіці, що виникають внаслідок нагромадження глобальних фінансових дисбалансів.

The theoretical and methodological means of global financial imbalances in the interconnection with the cycles of business activity, world economic crisis and balance of economic systems have been shown. Theoretical conceptions that explain the principles of systematic and dynamic balance realization have been listed. The cause-effect determinism of the imbalance and the economic balance has been proved with the help of the laws of dialectic. The paradox scenarios repetition of crisis phenomena development in the world economy that arises in the result of global financial imbalances accumulating has been developed on the basis of evolution and historical method.

У межах цієї статті мова йтиме про явища, які в контексті еволюції світової економіки неодноразово призводили до масових крахів банків, розорення тисяч дрібних рантьє, панік на біржах, суверенних дефолтів, державних банкрутств і навіть військових конфліктів. Вони, як зазначає професор С. Юрій, "...мають, як правило, руйнівний характер. Проте на руїнах щоразу відтворюються досконаліші економічні системи" [1, с. 13]. За алегоричним порівнянням, ці явища сучасники споглядають, як стародавні єгиптяни спостерігали за припливами на річці Ніл. І все через те, що вони періодично (а останнім часом практично перманентно) повторюються, їхні наслідки зачіпають інтереси усіх (щоразу внаслідок цих явищ світова економіка, за підрахунками аналітиків та експертів, втрачає від 4% до 7% світового ВВП), а справжні їхні причини, на жаль, залишаються невідомі.

Саме в результаті масштабності руйнівних наслідків цих явищ на рубежі ХХ–ХХІ ст. на порядку денному постали стратегічні завдання щодо радикального реформування світової валютної системи і глобальної фінансової архітектури, а останнім часом – і стосовно формування нового світового порядку.

Мова йде про світові економічні кризи у їхньому причинно-наслідковому зв'язку з циклами економічного розвитку, що супроводжуються коливаннями рівня ділової активності, постійними порушеннями рівноваги економічних систем на різних рівнях організації, нагромадженням економічних диспропорцій та різного роду протиріч. Наголошуючи на дуалістичній природі циклічного розвитку, професор А. Гальчинський виходить із того, що "...циклічність завжди є органічним поєднанням двох складових: кризи і рівноваги" [2, с. 133]. Саме тому, як продовжує вчений, "...криза у кожному своєму вияві, у своїх сутнісних характеристиках може бути осмислена лише як невід'ємна складова циклу і водночас протилежність економічної рівноваги" [2, с. 133].

У межах теоретичних концепцій канонічної економічної теорії пошук відповідей на запитання про причини криз та способи досягнення рівноваги лежить у площині структурно-функціонального аналізу діалектично взаємопов'язаних атрибутів циклічності, які не існують відокремлено один від одного: "рівновага – криза". Мова йде насамперед про наявну методологічну платформу в межах класичної економічної теорії, яка базується на концепції системної рівноваги й аргументує, що випадкові зміни в ринковій економіці та її циклічні коливання не виходять за допустимі межі (асимптоти) завдяки автоматично діючим ринковим механізмам – ціноутворення і конкуренції. Економісти-класики – від А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Ж.-Б. Сея, Дж. Ст. Мілля до прихильників неокейнсіанських концепцій "неокласичного синтезу" – пояснюють причини криз випадковим порушенням загальної

рівноваги. Наприклад, П. Самуельсон стверджував, що "економічний цикл нагадує іграшкового коника-качалку, який розхитується випадковими зовнішніми поштовхами, і саме так економічна система, відповідно до її внутрішньої природи, відповідає на коливання зовнішніх факторів. Хвилі збурення схожі до зачепленої струни скрипки. Амплітуда їхніх коливань має тенденцію до зменшення, і вони завмирають, якщо немає нових поштовхів" [3, с. 6]. Інший економіст – Е. Хансен, праці якого свого часу широко використовували як теоретичну основу для розробки заходів антикризового регулювання, визнавав, що "походження циклічних коливань залишається невирішеною загадкою" [4, с. 598].

Натомість представники концепції динамічної рівноваги (Дж. Р. Хікс, К. Дж. Ерроу, В. В. Леонтьєв, Дж. Дебре, Е. Тофлер, Й. Шумпетер та ін.) переконливо довели, що коливання й циклічність системи в міру вичерпності її ресурсів неминуче виходять за звичні, так звані нормальні межі в зони хаосу, де попередні стимулюючі механізми вже не діють. У результаті система не повертається до попередньої рівноваги – з хаосу виникає новий порядок, який може виявитися як гіршим, так і кращим від попереднього. Іншими словами, динамічна економіка передбачає перманентне переформатування пропорцій, а кризи при цьому є тими точками біфуркації, в яких закладаються вектори розвитку на майбутнє.

Не можна не враховувати того, що логіка економічної рівноваги є базовою і в "Капіталі" К. Маркса. В ньому не лише викладено глибоку наукову аргументацію базових пропорцій ринкової економіки, на основі яких реалізується принцип рівноваги, а й розглянуто умови та механізми його дії. Розглядаючи світові кризи як спосіб вирівнювання всіх протиріч "буржуазної економіки", К. Маркс застерігав, що "... окремі протиріччя, які зводяться воедино у цих кризах, мають відслідковуватися у кожній сфері буржуазної економіки, і в міру того, як ми все далі й далі проникаємо в цю економіку, ми повинні, з одного боку, розкривати все нові й нові ознаки цього протиріччя, а з іншого боку, показувати, як у більш конкретних формах повторюються і перебувають його більш абстрактні форми" [5, с. 12].

Серед досліджень останніх років слід згадати праці нобелівських лауреатів Р. Лукаса (премію з економіки вченому присуджено в 1995 р.), Ф. Кіндланда та Е. Прескота, яких за дослідження циклічних коливань удостоєно Нобелівської премії у 2004 р.

Однак чим більше економічна наука (уже майже два століття) зосереджує свої зусилля на обґрунтуваннях закономірностей циклічного розвитку, на пошуках способів досягнення загальної чи динамічної рівноваги, тим очевиднішою стає невичерпаність зазначеної проблематики. Це з особливою переконливістю доводить криза 2008–2009 рр., яка висвітлила не лише наявність великої кількості невирішених проблем у площині відповідних досліджень, але й "їхню методологічну неадекватність новітнім суспільним трансформаціям" [2, с. 126].

І все через те, що кризи, як одна зі складових економічного циклу, уже наприкінці ХХ ст. стають домінуючим елементом у "двотактній структурній побудові: "рівновага – криза" [2, с. 133]. У результаті глобалізаційних трансформацій (мова йде про такі характерні риси глобалізації, як підвищення ролі комунікацій, формування єдиного фінансового та інформаційного простору; значне зростання обсягів фінансових потоків, відірваних від реального виробництва; підвищення рівня мобільності фінансового капіталу в умовах глобалізованого ринку; збільшення кількості валютних потрясінь (через масштабні валютні спекуляції) відбувається деформація економічного циклу, а "рівновага" втрачає методологічний статус базової константи" [2, с. 199].

В такому контексті криза не є причиною порушення рівноваги, а швидше закономірним наслідком загострення перманентно існуючих протиріч, результатом їхнього критичного накопичення і деформації чинників, на основі яких формується рівновага. Ця проблематика набуває особливої актуальності за умов, коли властиві економічній глобалізації нерівномірність, асинхронність та диспропорційність розвитку виявляються у дедалі масштабніших кризових явищах і процесах. Про це свідчить значна кількість ґрунтовних досліджень вітчизняних науковців, що вийшли у світ упродовж останніх років [2; 6; 7; 8; 9] як відповідь на системні виклики глобального економічного розвитку. Автор віддає належне українським ученим, чиї роботи досконало вивчив, кому зобов'язаний деякими ідеями та верифікацією наукових висновків, що знайшли відображення у даній статті в контексті дослідження теоретичних концепцій.

З огляду на те, що криза не лише виявляє суперечності в реальному суспільному процесі, а й є потужним інструментом їхнього усунення та саморегулювання, механізмом встановлення нових, більш адекватних відповідним реаліям пропорцій і формує нові вузли рівноваги, метою цього дослідження є оцінювання окремих теоретичних і практичних аспектів взаємозв'язку "рівновага – дисбаланси – криза".

Формально за своїм змістом поняття "дисбалансу" доволі просте. Етимологічно його походження можна пояснити в такому генетичному зв'язку – "баланс" (рівновага) і "дис..." (префікс, що надає поняттю, до якого додається, протилежного або заперечного змісту). За логікою семантики, що вивчає значення мовних одиниць у взаємозв'язку між словом і його змістом, "дисбаланс" – порушення/втрата рівноваги.

Цим самим ми акцентуємо увагу на таких вихідних положеннях, що формують методологічний підхід у дослідженні глобальних дисбалансів:

– рівновага і дисбаланс – діалектично взаємопов'язані протилежності, які не існують відокремлено одна від одної. Відповідно економічна рівновага і явище дисбалансу є невід'ємними атрибутами розвитку будь-якої системи (в т. ч. світової економіки як складної багатовимірної системи);

– існує причинно-наслідковий детермінізм дисбалансу й економічної рівноваги. З одного боку, дисбаланс є причиною порушення рівноваги, а з іншого – він формується на основі порушення рівноваги, тобто є результатом певних суперечностей, що призводять до її порушення.

У розвиток цього підходу зазначимо, що логічними формами відображення і щаблями пізнання об'єктивної дійсності у причинно-наслідкових формах є закони діалектики, які дають ключ до розуміння природи розвитку складних систем (у т. ч. світового господарства як багаторівневої складної системи). Так, основний закон діалектики – *закон єдності і боротьби протилежностей* – пояснює розвиток існуванням і боротьбою двох протилежних, але взаємодоповнюючих сил (у нашому випадку – рівновага і дисбаланс). Для кожного природного та історичного процесу можна віднайти два протилежних начала, боротьбою яких пояснюється його розвиток. У цьому полягає сутність діалектичного підходу. Водночас протилежності єдині у цьому процесі – одну неможливо відділити від іншої, оскільки діалектика не стільки описує реальні процеси, скільки закономірності людського мислення і можливості пізнання цих процесів.

Так, скажімо, двома сторонами економічної рівноваги є дія сил рівноваги і нерівноваги, в процесі якої рівновага забезпечується через нерівновагу. Це означає, що рівновага є динамічною оптимальною нерівновагою, що відіграє в економіці й позитивну, і негативну ролі. Нерівновага виникає об'єктивно в результаті безперервного науково-технічного розвитку, розбіжностей у часі; у кількісно-якісному та структурних аспектах окремих макроекономічних показників. Накопичення сил нерівноваги приводить економіку до стресу, кризових потрясінь. Водночас тривала рівновага призводить до застою. Відтак рушійними силами розвитку виступають різні форми нерівноваги – дисбалансу. Таким чином, певна нерівновага необхідна, оскільки вона означає, що економіка працює не на межі, не перевантажена, зберігаються резерви для маневру та розвитку. Нерівновага посилюється в період невизначеності в економіці, внаслідок нераціональної економічної політики, хибного соціально-економічного курсу й т. ін.

Другий закон діалектики – *перехід кількісних змін в якісні* – пояснює генетичну природу світового господарства як складної багаторівневої системи, апелюючи до філософських категорій "якість", "кількість", "міра". Специфічні зв'язки між ними розкривають закономірності глобального економічного розвитку, що на відміну від рефлексії відображаються у причинно-наслідковому детермінізмі полярних і водночас корелятивних категорій дисбалансу й економічної рівноваги. Особливість кількості як філософської категорії полягає в тому, що певне явище, процес можуть збільшувати чи зменшувати свої пропорції до певної межі, не змінюючи при цьому якісних характеристик. У цьому розумінні "...кількість – це визначеність, байдужа до буття явищ і процесів, оскільки вони зберігаються, не зважаючи на зазначені зміни" [10 с. 475]. Але ця байдужість відносна, зберігається до певної межі, в якій відбувається зміна якості, тобто явище або процес стають якісно іншими. Так пояснюється небайдужість кількості для якості, їхня єдність, що називається мірою. Повторення цього процесу веде до другої, третьої та подальших мір і закономірностей. Виникає "вузлова лінія відношень міри". Нові якості, що формуються в цьому процесі, створюють можливості для нових кількісних змін, що можна оцінювати як зворотний перехід якості у кількість [10, с. 475–476].

Подвійний перехід "кількості у якість" і "якості у кількість" має при дослідженні глобальних дисбалансів принципове значення. Так, дисбаланс, з одного боку, є причиною порушення рівноваги, а з іншого – він формується на основі порушення рівноваги, тобто є результатом певних суперечностей і диспропорцій, що призводять до її порушення. У контексті дії цього закону діалектики варто розуміти, що в глобальному світі всі процеси є перехідними. В світовій економіці як складній системі не залишилося передумов для статичності. Водночас треба зауважити, що трансформаційні процеси здебільшого є зовнішньою формою прояву переходу від однієї ситуації рівноваги до іншої. За логікою на кожному часовому інтервалі і в кожному процесі досягається певна рівновага. Збурення зовнішнього чи внутрішнього характеру, що виникають відносно процесу, намагаються його вивести із досягнутого

стану рівноваги. Однак отримавши сигнал про ці збурення чи зміни, світова економіка як складна багаторівнева система виробляє компенсаційні реакції, що їх пригнічують і повертають процес до ситуації рівноваги. У цьому випадку йдеться про концептуальний принцип, за яким світова економіка як складна і водночас саморегульована система еволюціонує до рівноваги, що реалізується в автоматичному режимі й базується на кореляції логіки природної рівноваги і раціоналізму.

Водночас принцип рівноваги не можна абсолютизувати. Так, "... в умовах сучасної епохи, яка має ознаки глибинних системних трансформацій, починає домінувати протилежний принцип – принцип нерівноважного розвитку" [2, с. 198], відповідно до логіки якого "рівновага" може трактуватися "лише як конкретна (специфічна) ситуація... як окремих випадок" [2, с. 199].

Упродовж останніх років надмірні кількісні диспропорції і дисбаланси, що накопичилися в масштабах світової економіки і "виходять за звичні, так звані нормальні межі в зони хаосу, де попередні стимулюючі механізми вже не діють", стають, як правило, причиною глобальної нестабільності та перманентних кризових явищ. Це можна пояснити нестачею компенсаторних заходів, що й зумовлює перехід системи в іншу фазу, пов'язану з іншою ситуацією рівноваги. Якщо ж нової ситуації рівноваги не знайдено, то наростаючі збурення зазвичай у зростаючому темпі посилюються і завершуються кризою. Кризи при цьому є тими точками біфуркації, в яких закладаються вектори розвитку на майбутнє.

Третій закон діалектики – *заперечення заперечення* – пояснює певну повторюваність (циклічність) усіх процесів розвитку. Це, мабуть, найглибше узагальнення при вивченні процесів розвитку систем, адже в його основу покладено діалектичне заперечення як об'єктивний і суттєвий момент усякого розвитку. Закон "заперечення заперечення" органічно пов'язаний з єдністю і боротьбою протилежностей, оскільки заперечення старого новим у процесі розвитку є розв'язання суперечностей.

Згідно з цим законом все існуюче (і світова економіка в даному випадку не є виключенням) має свої внутрішні суперечності, які наростають, загострюються і зрештою досягають такого стану, коли розвиток системи стає неможливим без їхнього розв'язання. У філософії процес розвитку співвідношення протилежностей у межах певної суперечності має свої етапи, а саме: 1) вихідний стан об'єкта; 2) роздвоєння єдиного, розгортання протилежностей, перетворення об'єкта на свою протилежність (тобто перше заперечення – вихідного); 3) розв'язання суперечності, перетворення цієї протилежності на свою протилежність (друге заперечення – роздвоєного), що є свого роду поверненням до вихідного [11, с. 205].

Перекладаючи зміст цього закону на предмет нашого дослідження, можна пояснити трансформацію "двотактною структурної побудови: "рівновага – криза" у більш складну діалектичну тріаду: "рівновага – дисбаланси – криза". В такому контексті дисбаланси виступають запереченням рівноваги як базової константи, а кризи є свого роду способом розв'язання суперечностей і досягнення якісно нового рівня рівноваги, яка в "... дисипативних системах іраціонального типу може трактуватися переважно у форматі ймовірності – лише як конкретна (специфічна) ситуація... завжди обмежена у просторі й часі" [2, с. 145]. Керуючись такою логікою, варто наголосити, що "... не існує і не може існувати системних визначень економічної рівноваги взагалі, поза специфічними визначеннями історичного часу та структури економічного простору" [2, с. 144].

Говорячи мовою економіки, закон "заперечення заперечення" декларує хвилеподібний, маятниковий характер всіх динамічних процесів, що прослідковуються у розвитку основних етапів інтернаціоналізації економічних відносин. Це визнається нині і прикладною аналітикою. Зокрема, один із чи не найавторитетніших фінансистів світу, колишній керівник ФРС США А. Грінспен зазначає: "Історія доводить, що глобалізація – процес оборотний" [12, с. 348].

З огляду на вищезазначене саме логікою закону "заперечення заперечення", напевно, можна пояснити парадоксальну повторюваність у багатьох випадках сценаріїв розгортання кризових явищ у світовій економіці, що й власне спонукає нас звернутися до їхньої історичної ретроспективи (табл. 1).

У цьому контексті слушно зауважити, що ще задовго до появи в науковому обігу поняття "глобальні фінансові дисбаланси" академік Є. Варга, відомий за фундаментальними працями з теорії та історії економічних криз, посилаючись на науковий доробок К. Маркса та Ф. Енгельса, завбачливо попереджав: "Кризи світового ринку необхідно розглядати як реальне зведення воедино і насильне вирівнювання всіх *протирич* буржуазної економіки" [13, с. 12]. Досліджуючи економічні кризи XIX ст. – початку XX ст., зокрема безпрецедентну в історії світового господарства кризу 1929–1933 рр., Є. Варга завжди підкреслював особливий, конкретно історичний характер кожного циклу і кожної кризи. На його переконання, неповторність багатьох рис визначається багаточисленними факторами, під впливом яких протікання циклів і криз змінюється разом із розвитком капіталістичної (ринкової) системи.

Світові кризи в ретроспективі¹

Історичний період	Форми прояву криз у світовій економіці	Характер та особливості протікання кризи
1	2	3
Перший етап інтернаціоналізації (XVI – остання третина XIX ст.)		
1788–1792 рр.	Економічна криза у Франції	У першій половині XVIII ст. у Франції спостерігався економічний бум, який наприкінці століття трансформувався у кризу надвиробництва: мануфактури виробляли товарів більше, ніж споживало населення. Багато мануфактур згорнули виробництво, тисячі міщан залишилися без роботи. Почалися масові заворушення. Державний борг у ці роки зріс у кілька разів, для повернення позик влада ввела додаткові податки. Економічна криза призвела до політичного колапсу, і в 1792 р. почалася Велика французька революція.
1825 р.	Перша міжнародна фінансова криза	На початку 1820-х рр. європейські інвестори (переважно вихідці з Великобританії) вкладали кошти в розробку золотих і срібних копалень у Латинській Америці. Видобуті в регіоні дорогоцінні метали постачалися до Англії, зокрема, на фондову біржу в Лондоні. Масові спекуляції із золотом та сріблом виснажили резерви Банку Англії, вибухнула фондова криза, що викликала паніку в банківській системі Великобританії. Криза перекинулася на Латинську Америку, оскільки золотошукачі втратили основний ринок збуту.
1836 р.	Фондова криза в Англії	У 1836 р. неврожай кукурудзи в Англії супроводжувався одночасно високим рівнем відпливу капіталу в Америку, яка переживала "бавовняний бум". У результаті міжнародні золоті резерви Банку Англії істотно зменшилися. Банку довелося підвищити дисконтну ставку. Почалася криза на британському фондовому ринку.
1847 р.	Фондова криза в Європі	На початку XIX ст. найпопулярнішим активом на фондовому ринку Європи були акції залізничних компаній. Спекулятивний бум на залізничних акціях того часу багато в чому схожий на масові інвестиції в соф-індустрію на межі XX–XXI ст. Багато залізничних компаній не виправдали сподівань інвесторів, деякі з них збанкрутували. Почалася фондова криза, що перекинулася на банківську систему Англії, Німеччини та Голландії.
1857 р.	Перша світова економічна криза	Почалася в США через масові банкрутства залізничних компаній та обвал ринку акцій. Колапс на фондовому ринку спровокував кризу американської банківської системи. У тому самому році криза перекинулася на Англію, а потім на всю Європу. Кризові явища прокотилися навіть на фондових біржах Латинської Америки.

¹ Систематизовано автором.

1	2	3
Другий етап інтернаціоналізації економічних відносин (остання третина XIX ст. – початок XX ст.)		
1861 р.	Валютна криза в США	На початку громадянської війни між Північчю та Півднем США Держказначейство країни звернулося по фінансову допомогу до американських банків. Банки надали уряду кредит, однак влада США не змогла погасити позику вчасно. Виникла криза ліквідності банківської системи, що тривала до кінця війни – до 1865 р.
1890 р.	Криза банку Baring	Найстаріший англійський банк Baring – кредитор залізниць та інших інфраструктурних проектів – збанкрутував. Банк Франції та Російський центральний банк надали Англії кредит на велику суму, що допоміг країні впоратися з валютною кризою і провести санацію банку.
1907 р.	Криза фондової біржі в Нью-Йорку	Банк Англії підняв дисконтну ставку з 3,5% до 6% для поповнення золотих резервів. Це призвело до відпливу капіталу з США – інвестори охоче вкладали у державні папери Об'єднаного Королівства. Акції на Нью-Йоркській фондовій біржі обвалилися.
Третій етап інтернаціоналізації економічних відносин (початок XX ст. – 70-і роки XX ст.)		
1914 р.	Міжнародна фінансова криза	Зумовлена початком Першої світової війни. Причина – тотальний розпродаж цінних паперів іноземних емітентів урядами США, Великобританії, Франції та Німеччини для фінансування військових дій.
1920–1922 рр.	Світова економічна криза	Зумовлена післявоєнною дефляцією і рецесією. Кризові явища були пов'язані з банківськими і валютними кризами в Данії, Італії, Фінляндії, Голландії, Норвегії, США та Великобританії.
1929–1933 рр.	Велика депресія	29 жовтня 1929 р. обвалилися фондові індекси на американських біржах. Кризі передувало скорочення виробництва у країнах, що розвиваються: бум фондового ринку в США у 1927–1928 рр. призвів до відпливу капіталу з Європи та Латинської Америки, спровокував кілька валютних криз в Австралії, Аргентині, Бразилії, Уругваї.
1933 р.	Криза долара	Зумовлена адаптивними очікуваннями щодо припинення дії золотого стандарту в США, про що заявив тодішній Президент США Т. Рузвельт. Через те, що запаси золота у ФРС на той час не покривали обсягу грошової маси в країні, іноземні інвестори, побоюючись втілення планів Рузвельта, почали скуповувати долари, обмінювати їх на золото і вивозити дорогоцінний метал з країни. У підсумку Т. Рузвельт здійснив задумане: скасував прив'язку долара до золота.

1	2	3
Четвертий етап інтернаціоналізації економічних відносин (від початку 70-х рр. XX ст.)		
1973 р.	Перша енергетична криза	Структурна криза, що почалася з подачі країн – членів ОПЕК, які знизили обсяги видобутку нафти. Таким чином добувачі чорного золота намагалися підняти вартість нафти на світовому ринку. 16 жовтня 1973 р. ціна барелі нафти підвищилася на 67% – з 3 дол. США до 5 дол. У 1974 р. вартість нафти сягнула 12 дол.
1987 р.	“Чорний понеділок”	19 жовтня 1987 р. американський фондовий індекс Dow Jones Industrial обвалився на 22,6%. У слід за американським обвалилися ринки Австралії, Канади, Гонконгу. Дотепер катастрофу на світових фондових майданчиках біржовики вважають містиккою: події не передували екомічні чи політичні потрясіння. Можлива причина кризи – стадний ефект: відплив інвесторів з ринків після істотного зниження капіталізації двох-трьох великих компаній.
1990 р.	Криза в Японії	Після підписання в 1985 р. в Нью-Йорку угоди між США, Японією, Німеччиною, Англією і Францією, японська валюта подорожчала відносно долара в два рази. В країну хлинув потік інвестицій, що призвів до значного зростання цін на землю і нерухомість. Спроба уряду Японії втрутитися в урегулювання інфляційних процесів, призвела до масштабного відпливу інвестиційного капіталу, спровокувавши економічну кризу.
1994–1995 рр.	Мексиканська криза	Наприкінці 80-х рр. XX ст. мексиканський уряд проводив політику залучення інвестицій у країну. Було лібералізовано приплив іноземного капіталу на фондовий ринок, виведено на фондову біржу більшість мексиканських державних компаній. У 1989–1994 рр. у країну хлинув потік іноземного капіталу. Перший прояв кризи – втеча капіталу з Мексики: іноземці почали побоюватися економічної кризи. “Втеча” капіталу в 1995 р. оцінювалася у розмірі 10 млрд. дол. США. Почалася криза банківської системи.
1997 р.	Азійська криза	Наймасштабніше падіння азійського фондового ринку з часів Другої світової війни. Криза стала наслідком відходу іноземних інвесторів з країн Південно-Східної Азії. Причина – девальвація національних валют регіону і високий рівень дефіциту поточного рахунку платіжного балансу країн цього регіону. За підрахунками економістів, азійська криза знизила світовий ВВП на 2 трлн. дол. США.
1998 р.	Російська криза	Одна з наймасштабніших економічних криз в історії Росії. Причина дефолту – надмірний державний борг, низькі світові ціни на сировину (в основному нафту і газ) і піраміда державних короткострокових облігацій, за якими уряд Російської Федерації не зміг розрахуватися вчасно. Курс рубля щодо долара в серпні 1998 – січні 1999 рр. знизився втричі – з 6 до 21 руб. за 1 дол. США.

1	2	3
2001 р.	Криза. Com	Крах Інтернет-компаній (доткомів) спочатку зачепив дрібні Інтернет-компанії. Згодом хвиля банкрутств прокотилася великими компаніями, що спеціалізувалися на послугах b2b (бізнес для бізнесу). Причина кризи – невинувато високий рівень інвестицій у підприємства ІТ-сектору і низькі фінансові показники багатьох із них. Наслідком кризи доткомів у США стала рецесія.
2008 р.	Світова фінансова криза	Обвал на світових фондових ринках 21 січня 2008 р. називають "чорним понеділком". Падіння курсу цінних паперів спровокував президент США Дж. Буш, оголосивши план з реанімації національної економіки на 150 млрд. дол. США. Проте його план не отримав кредиту довіри на Уолл стріт, після чого "заокеанський песимізм" перекинувся на Азію та Європу і спричинив низку гучних банкрутств.

Уроки історії наочно демонструють імовірність виникнення, здавалося б "на рівному місці", економічних криз масштабного розмаху і глибини. Звернувшись до історії розвитку інтернаціоналізації економічних відносин, можна виявити, що перші ознаки періодичних криз перевиробництва спостерігалися вже наприкінці XVIII ст. (економічна криза у Франції 1788–1792 рр.) і на початку XIX ст. (фондова криза в Англії (1836 р.), фондова криза в Європі (1847 р.), валютна криза в США (1861 р.), криза банку Baring в Англії (1890 р.). Проте тоді капіталістичний спосіб виробництва був, власне кажучи, ще обмежений географічними межами Англії чи Західної Європи, тому кризи мали переважно локальний характер. І лише починаючи від середини XIX ст. можна говорити про "світові економічні кризи" (перша міжнародна фінансова криза (1825 р.), перша світова економічна криза (1857 р.). Як влучно зазначає академік Є. Варга, "... тільки з того часу, як промисловість пустила глибокі корені і почала чинити превалюючий вплив на національну економіку, коли широкий розвиток отримала зовнішня торгівля, коли світовий ринок відкрив для себе колосальні простори в Америці, Азії, Австралії і втягнув у конкурентну боротьбу промислові країни, тільки з того часу виникли періодичні економічні кризи, що завершували один цикл і розпочинали новий" [13, с. 12].

Класичним прикладом світової кризи, навколо причин виникнення якої вже майже століття не припиняються дискусії, стала Велика американська депресія 1929 р. Напередодні кризи, в 1928 р. в Америці спостерігався динамічний розвиток, що супроводжувався високим рівнем капіталізації фондового ринку (дохідність досягала 40% річних). Зростання котирувань акцій переконливо обґрунтовувалося високою продуктивністю праці й низьким рівнем безробіття (це було століття винаходів і відкриттів – літаків, автомобілів, радіо, кіно). Криза розпочалася 29 жовтня з раптового обвалу фондових індексів на американських біржах. Уже за перший місяць власники акцій втратили більше 200 млрд. дол. США (в перерахунку на теперішній час). Глибина дна кризи, в яку потрапила американська економіка, згодом обґрунтовувалася в'ялою і непослідовною реакцією уряду країни на обвал фондового ринку. Девальвація валюти, призупинення виробництва, масове безробіття – такими були наслідки світової кризи, що увійшла в історію як Велика депресія в Америці.

Ще одним глобальним потрясінням для світової економіки стали події 1973 р. – так звана "Нафтова війна". За два роки до цих подій США відмовились від прив'язки долара до золота, що зумовило його раптове знецінення. Основні експортери нафти (країни ОПЕК) почали втрачати прибутки. Члени ОПЕК об'єдналися і різко зменшили обсяги видобутку нафти та її поставки в Америку і країни Європи. Таким чином добувачі чорного золота намагалися підняти вартість нафти на світовому ринку. Внаслідок таких дій ціна на нафту зросла в чотири рази, а індекс DOW JONES втратив половину своєї вартості.

Типовим прикладом світової кризи кінця XX ст. є Азійська криза 1998 р., що розпочалася без явного вираження, на перший погляд, причин, але внаслідок цього обвалилися економіки всіх передових азійських країн. Ця криза стала першим етапом ліквідації спекулятивної "бульбашки", що виникла на хвилі технологічного буму. Насправді ж потужні азійські корпорації, а також більшість інвесторів перестали звертати увагу на такі фундаментальні поняття, як попит і пропозиція, адекватна фінансова звітність компаній і т. ін. У результаті виникло кількаразове перевищення пропозиції над попитом, що залишалося поза увагою. Неконтрольовані злиття і поглинання, сумнівні бухгалтерські прийоми

і ліберальна політика в сфері амортизації активів компаній стали типовими важелями, що підтримували спекулятивне зростання ринку. Високий приріст ВВП, який, на думку аналітиків, визначав джерело високих доходів компаній, не викликав жодних сумнівів серед інвесторів. Найпоширенішим постулатом "азійського дива" стала абсолютна впевненість у тому, що рекордний бюджетний профіцит допоможе вирішити будь-які економічні проблеми. Платіжні баланси більшості країн Азії залишалися у відмінному стані, незважаючи на загрозливі показники дефіциту сальдо поточного балансу, а стрімке зростання обсягу корпоративної і споживчої заборгованості сприймалося як природне явище, оскільки вважалося, що можна легко регулювати обсяг національного боргу. Накопичення цих і низки інших системних дисбалансів призвело до послідовного розвитку таких подій: у результаті дисбалансу попиту і пропозиції ціни почали падати, а дебіторська заборгованість зростати – збільшився попит на короткострокові кредити, що призвело до стагнації кредитних ринків – банки зайняли вичікувальну позицію, а корпорації втратили доступ до джерел фінансування – дохідність за корпоративними облігаціями стрімко зросла, провокуючи ризик дефолту – компанії почали розпродаж активів, внаслідок чого ринок піддався панічним настроям – відбулося падіння цін на активи, дестабілізувалися ціни на нерухомість, відбулося падіння попиту, скорочення споживчих витрат, різко зменшились обсяги інвестицій – настала рецесія (тимчасовий спад ділової активності), у результаті ринок позбувся наслідків спекулятивної "бульбашки".

Безумовно, остання у часі криза 2008–2009 рр. теж увійде в історію, і можливо, як найбільш глобальна. Аналіз новітньої наукової літератури з цієї проблематики [2; 6-9; 12; 14–24] дає підстави констатувати, що сутнісною ознакою цієї кризи є її структурно-системний характер. Такі кризи, як правило, є кризами подвійної або навіть потрійної дії (пов'язані з дією не лише економічних (довгих, середніх та коротких), а й глобально-цивілізаційних та соціальних циклів).

Криза 2008–2009 рр. за всіма своїми ознаками є кризою не внутрісистемної корекції, а глобальних міжсистемних трансформацій. Детермінантами її виникнення є структурні глобальні дисбаланси, що нагромадились у світовій економіці і мають здатність тривалий час зберігати рівновагу й стійкість світової фінансової системи. Однак це свого роду "вмонтований детонатор", що становить загрозу стійкості і стабільності світової фінансової системи. Про гетерогенний характер (мова йде про специфіку виникнення, неоднорідну динаміку та ускладнення структурних субординацій) глобальних фінансових дисбалансів можна судити хоча б із такого, далеко неповного їхнього переліку (у більшості країн поглибилися зовнішні дисбаланси (мова йде про глобальну незбалансованість рахунків поточних операцій); відбулося скорочення частки промислово розвинутих країн у загальній сумі глобальних заощаджень за відповідного зростання обсягів заощаджень у країнах із ринками, що розвиваються (насамперед це стосується країн Азії та експортерів нафти) – так званий "парадокс заощаджень" (global savings glut); збереження низького рівня реальних довгострокових процентних ставок у більшості країн у поєднанні зі зниженням норм інвестування майже в усіх промислово розвинутих країнах протягом останніх років докризового періоду стало однією із ключових причин поглиблення диспропорцій у розвитку фінансового й реального секторів світової економіки; відбулося перетворення фінансового сектору світової економіки, основу якого формує світовий фінансовий капітал із переважанням у ньому спекулятивних складових, на доволі самостійну сферу економіки у результаті домінування операцій із фінансовими активами; внаслідок американської політики "легких грошей" накопичився глобальний надлишок ліквідності; відбулася зміна спрямованості транскордонних потоків капіталу; в більшості країн спостерігалось збереження тенденції випереджального зростання інфляції порівняно зі збільшенням реального ВВП). За влучним алегоричним порівнянням М. Обстфельда, "...ця суміш інгредієнтів, як ми тепер знаємо, виявилася смертельною" [14, с. 132].

Завершуючи це дослідження, звертаємо увагу на те, що багаточисленні уроки історії так і не сприймаються сучасним ринком. І в цьому, мабуть, полягає найбільша проблема. Людська психологія побудована так, що ринкові агенти просто не хочуть вірити фактам, коли мова йде про збільшення їхнього особистого благополуччя. Однією із фундаментальних рис будь-якої економічної кризи є той факт, що фінансові "бульбашки", на яких спекулянти створюють своє благополуччя, змушують їх притримуватися своїх переконань будь-якою ціною і беззастережно вірити в позитивний тренд ринку. І вони продовжують вірити в нього навіть у той момент, коли ринок вже перебуває на межі колапсу чи навіть перейшов її. Саме тому багато із того, з чим стикнулася світова економіка під час останньої у часі кризи, нагадує про Велику депресію 1929 р. в США, а в окремих країнах – і про Азійську кризу 1997–1998 рр. Безумовно, що в кожному окремому випадку можна навести факти, які доводитимуть унікальність кожної кризи. Однак звертаючись до афоризму класика світової літератури Марка Твена, закінчуємо це дослідження визнанням того, що "історія не повторюється, вона римується".

